

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע"י

פרשת בהר, תשע"א
מספר 914מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שתות באונאה מנין?

חלקו השני של חומש ויקרא מעתיק את מרכז הכובד מקדושת הכוהנים לחיי קדושה של כלל בני ישראל. במסגרת זו נדרשת התורה גם לחיי המסחר. וכך נאמר בפרשתנו: "נְכִי תִמְכְּרוּ מִמְכָּר לְעִמִּיתְכֶם אוֹ קְנֵה מִיַּד עִמִּיתְכֶם אֶל תּוֹנֵנוּ אִישׁ אֶת אָחִיו" (כה:יד). ואומר רש"י: "זו אונאת ממון". בגמרא בפרק רביעי של בבא מציעא (מט ע"ב) מבואר שלמוצר נמכר יש שער שוק, וכל סטייה ממנו ללא תנאי עם הצד השני היא בגדר אונאה. שינוי ממחיר השוק גורר סנקציה נגד הצד המרוויח. הגמרא שם (נ ע"ב) קובעת את שיעורי הסטייה, ובהתאם להם משתנה הדין. וזה לשון הגמרא: "אמר רבא, הלכתא: פחות משתות – נקנה מקח, יותר על שתות – ביטול מקח. שתות – קנה ומחזיר אונאה".¹ כלומר, עד שישית הנפגע מוחל על אונאתו.² בשיעור של שישית המקח קיים, אך המאנה מחזיר את האונאה. בסטייה של יותר משישית רשאי הצד המתאנה (המרומה) לבטל את המקח.

ומנין קבעו חז"ל את השיעור של שישית לאונאה? לא בתורה ולא בגמרא נזכר מקור לשיעור זה. אכן, רמז מצינו בהקשר אחר. בבבא בתרא (צ ע"א) מביאה הגמרא שלוש הלכות על שישית. וזה לשונה:

אמר שמואל: אין מוסיפין על המדות יותר משתות, ולא על המטבע יתר משתות והמשתכר אל ישתכר יותר משתות. אין מוסיפין על המדות יותר משתות – מאי טעמא? ... אלא אמר רב חסדא, שמואל קרא אשכח ודרש: (יח' מה:יב) "וְהִשְׁקֵל עֶשְׂרִים גֵּרָה עֶשְׂרִים שְׁקָלִים חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים שְׁקָלִים עֶשְׂרֵה וְחֲמִשָּׁה שְׁקָל הַמָּנֶה יִהְיֶה לָּכֶם".

ומבואר שם בסוגיה שבעניין שינוי המידות הסתמך שמואל על פסוק ביחזקאל. אבל בעניין הגבלת הרווח לא מובא מקור.³ מכל מקום, הגבלת הרווח הראוי היא תקנה מאוחרת שנזכרת לראשונה בדברי שמואל, והיא אינה נכללת בדין אונאה.⁴ נחזור אפוא לחפש מקור לשאלתנו.

¹ וכן נפסק להלכה, ראו שו"ע, חו"מ רכז, ב-ד.

² נחלקו המפרשים אם עד שתות מותר להוסיף או שאסור, אלא שאין סנקציה. ראו שו"ע שם, רכז, ו ונושאי הכלים שם.

³ אמנם מפי' הרשב"ם בב"ב צ ע"ב, ד"ה "כפול" משמע שבזמן יחזקאל הוסיפו על המידות עד שישית ולא יותר, כדי שלא יפסידו המוכרים שלא ידעו מן התוספת, שכן דרכם היה למכור ברווח שתות. ולפי זה כבר בימי יחזקאל מצינו את דבריו של שמואל על רווח שתות (וצ"ע בעניין מדברי הרשב"ם שם צ ע"א: "ותקנת חכמים היא זו שלא ישתכר יותר"). על כל פנים, לפי רש"י במנחות עז ע"א, וכן משמע במאירי ב"ב צ ע"א, האיסור להגדיל את הרווח ביותר משישית הוא בגדר גזרת הכתוב של יחזקאל ואינו מבוסס על החשש להפסדם של

מביאור הרמב"ן לפרשתנו (כה:יד) משמע שחז"ל אמדו כן מסברה: "כי השעורים כולם בשתות ויתר על שתות כפי דעות בני אדם".⁵
 בעל הטורים (לפסוק יז) מוצא רמז בפסוק: "אִישׁ אֶת-עֲמִיתוֹ נִירָאֵת" - "סופי תיבות - שתות, לומר לך שאונאה עד שתות".

נביא עוד שני ביאורים מפי חכמי זמננו. פרופ' ע"צ מלמד⁶ מעלה את ההשערה הזאת: בזמן שמקיימים את מצוות היובל, מכירת הקרקעות היא לזמן קצוב – עד היובל, שאז חוזר הממכר למוכר. התורה אומרת (כה:טו): "בְּמִסְפַּר שָׁנִים אַחַר הַיּוֹבֵל תִּקְנֶה מֵאֵת עַמִּיתְךָ בְּמִסְפַּר שָׁנֵי-תְבוּאֹת יִמְכַר-לְךָ". בין יובל ליובל יש 49 שנים, ובתוכן שבע שמיטות האסורות בעבודה, ולפיכך אינן שנות תבואות. נמצא שקונה שמשלם עבור 49 שנה של תבואות, כשרק 42 מתוכן הן "שני תבואות", הונו אותו בשישית – 7 מתוך 49.

מפי אמו"ר זצ"ל שמעתי את ההשערה הזאת: בששת ימי המעשה אדם מרוויח כדי פרנסתו, אבל עליו להרוויח עוד שישית עבור יום שאינו משתכר בו, היינו שבת. מכאן למדנו שכר שתות (ב"ב שם) ואונאת שתות. הסבר זה תואם את שיטת ספר החינוך (מצווה של"ז), שעד שתות מותר להוסיף על מחיר השוק (ראו הערה 2).⁷

על כל פנים, שיעור שתות הוא קבוע: עד כאן בני אדם מוחלים, ולא מצינו שינויים בהלכה באומדנות של חז"ל.⁸ אמנם ראיתי בספר "ועלהו לא יבול" – מהנהגותיו של הגרש"ז אויערבך" שחיבר הרב סטפנסקי (ח"ב, עמ' רנט), שכתב בשם הרב ששיעור שישית ניתן בזמנו לפי סדרי המסחר של התקופה, אבל היום "מסתבר שנשתנו השיעורים של איסור אונאה ביחס לרוב המוצרים, שאין להם מחיר קבוע". אכן, נחלקו פוסקי זמננו בדבר יישום דין אונאה בזמננו, כשאין מחיר קבוע.⁹ אבל על שינוי השיעור של שתות לא ידוע לי מקור.

ד"ר איתמר ורהפטיג
 המחלקה למשפטים

המוכרים (ראו ב"ב שם, מהדורת שוטנשטיין הערה 3), ואם כן, שוב אין לנו מקור לדברי שמואל על הגבלת הרווח.

⁴ על שאלת היחס בין דינו של שמואל ובין דין אונאה ראו מאירי ב"מ נא ע"א, ובספרי, **אונאת ממון**, שפורסם בכתר, מחקרים בכלכלה ומשפט על פי ההלכה, כרך ד, עמ' 144.

⁵ לכאורה, קצת משמע כן, מכך שהסוגיה בבבא מציעה שם מביאה דעה חולקת של רבי טרפון, ששיעור אונאה הוא שלישי, וקושרת בין שיעור האונאה לזמן שבו אפשר להעלות טענת אונאה. משמע שהוויכוח הוא באומד דעת הבריות.

⁶ במאמרו "התפתחות דיני האונאה במקורות המשנה והתלמוד", **קובץ יבנה**, מאסף כרך ג', ירושלים תש"ב, עמ' 35.

⁷ יש עוד לדון במשמעות המספר שש, ביחוד לפי תורת המהר"ל, ואני משאיר מקום למומחים בתורה זו.

⁸ לעניין זה ראו מאמרי, אומדן דעת וטבע בני אדם במשפט העברי, שפורסם בספר **מפירות הכרם**, ליובלה של ישיבת כרם ביבנה, אלון שבות תשס"ד, עמ' 675.

⁹ ראו פתחי חושן, גניבה ואונאה, פרק י, א.